

Bram Presser

hlíny

PŘELOŽILA
OLGA
BÁRTOVÁ

Bram Presser

Hrsthlíny

Z anglického originálu *The Book of Dirt*,
vydaného nakladatelstvím Text Publishing v roce 2017,
přeložila Olga Bártová.

Odpovědná redaktorka Martina Mašínová.

Korektury Soňa Čapková, Šárka Dohnalová.

Obálka, grafická úprava a sazba Tomáš Cikán.

Technický redaktor Milan Dorazil.

Vydalo nakladatelství Argo,

Milíčova 13, 130 00 Praha 3,

argo@argo.cz, www.argo.cz,

roku 2022 jako svou 5023. publikaci.

Vytiskla tiskárna Akcent.

První vydání.

ISBN 978-80-257-3920-4

Naše knihy distribuuje knižní velkoobchod KOSMAS

sklad: Za Halami 877, 252 62 Horoměřice

tel.: 226 519 383

e-mail: odbyt@kosmas.cz, www.firma.kosmas.cz

Knihy je možno pohodlně zakoupit v přátelském
internetovém knihkupectví www.kosmas.cz.

Pro Debbie a Dari

„Pořád korigujeme a zcela bezohledně korigujeme i sami sebe, poněvadž co chvíli si uvědomujeme, že všechno jsme dělali (napsali, promysleli, učinili) chybně, že jsme jednali chybně, když jsme jednali chybně, že až do jisté doby bylo všechno falešné, proto korigujeme tyto chyby a korigujeme i korekturu těchto chyb a korigujeme i výsledek této korektury korektur atakdál...“

Thomas Bernard: *Korektura*

Obsazení

Biskupská ulice

Jakub Rand – učitel, můj dědeček

rabín Aharon Rand – jeho otec

Gusta Randová – jeho matka

Růženka Randová – jeho sestra

Hermann Rand – jeho bratr

Šmuel Rand – jeho bratr

Biskupcova ulice

Františka Roubíčková – kloboučnice

Ludvík Roubíček – její manžel

Dáša (Dagmar) Roubíčková – jejich dcera, moje babička

Irena Roubíčková – jejich dcera

Marcela Roubíčková – jejich dcera

Hana Roubíčková – jejich dcera

děda Roubíček – Ludvíkův otec

babi Roubíčková – Ludvíkova matka

Emílie – Františčina sestra

Jiří B. – obchodník

Ottla B. – jeho manželka

Bohuš B. – jejich syn

Žofie Sláviková – hokynářka

Štěpánka Tičková – drbna

Jáchym Němec – zvědavce

Marie Moravcová – dobrovolnice Červeného kříže

Alois Moravec – její manžel

Aťa Moravec – jejich syn

Pracovníci pražské židovské obce

Jiří Langer – učitel a spisovatel

Otto Muneles – tajemník Pohřebního bratrstva (Chevra kadiša)

Jiří Glanzberg – učitel, Jakubův kamarád

profesor Leopold Glanzberg – jeho otec

Berta Glanzbergová – jeho matka

Tobiáš Jakobovits – knihovník pražské židovské obce, ředitel školy
a za války odborný vedoucí Židovského ústředního muzea

JUDr. Emil Kafka – předseda Židovské náboženské obce v Praze

Gonda Redlich – vychovatel mládeže

Fredy Hirsch – vychovatel mládeže

Žáci židovské školy v Jáchymově ulici

Arnošt Flusser

Hana Ginzová

František Brichta

Kurt Herschmann

Kurt Diamant

Margareta Fischerová

Bedřich Fantl

Marta Kleinová

Další postavy

pan Durák – obchodník

paní Duráková – jeho žena

Anděl Richter – mazaný restaurátér

Gisela Diamantová – švadlena

Otakar Svoboda – školní fotograf

Avram Becher – obchodník s uměním

Jcick Berenhauer – umělec

Magda – *Blockälteste* v Terezíně

Benjamin Marmelstein – poslední židovský starší v Terezíně

Isaac Leo Seeligmann – učenec
rabín František Gottschall – učenec
Josef Eckstein – učenec
Franz Weiss – truhlář a dělník
Michal – vězeň v Březince
Arno Böhm – zločinec a táborový kápo v Březince
Büntrock – kápo v Březince
Tadeusz – kápo v Březince

Postavy ze současnosti

Ludvík K. – Hanin syn, bratranec moje mámy
strejda Pavel – Irenin manžel, můj prastrýc
Věra Oblerová – přeživší šoa a archivářka v Beit Terezín
Ruti – archivářka v Jad Vašem
Maria – obyvatelka Terezína
Zeev Shek – přeživší šoa, zakladatel Beit Terezín, diplomat
Alisa Sheková – přeživší šoa, archivářka

Za několik generací budeme skoro všichni zapomenutí. Ti, kteří zapomenutí nebudou, nijak neovlivní, jak se na nás bude vzpomínat, na to, jací jsme byli. Nebudeme u toho, abychom se ozvali, abychom korigovali. Nakonec možná budeme jen rekvizitami v něčím příběhu: součást zápletky, *golem*.

Na počátku exodus

V kraji T., nedaleko města U. se kdysi nacházela vesnice, která patřila Polsku, pak Maďarsku, pak Podkarpatské Rusi, pak Československu, pak Slovensku, pak zase Maďarsku, pak Sovětskému svazu, pak Ukrajině a teď ji nenajdete na žádné mapě. Ta vesnice, satelit satelitu, se při střídání majitelů drolila jako dědictví, pokaždé přišla o nějakou svoji část, až jednoho dne přestala existovat. Dokonce i její název je zapomenutý, protože nezbyl nikdo, kdo by ji mohl oplakávat. Na jejím místě je dnes možná pole nebo les, ale žádné zvíře by se do něj neodvážilo vejít. Nebo možná Bůh ve své neskonalé moudrosti ten kus země vymazal, aby se svět zmenšil a bylo na něm o něco míň smutku.

Na počátku Bůh kolem téhle budoucí vesnice vytyčil přírodní hranici: širokou řeku, která po většinu roku plynula klidně, až do měsíců *elul* a *tišri*, jak jim říkali místní, kdy se rozběsnila a lidé její vztek považovali za oprávněný. Řeka po celá staletí napomáhala tomu, že zůstávali odříznutí od okolního světa. Nedívali se za řeku ani je nezajímalo, co se skrývá za stromy na protějším břehu. Bůh jim dal půdu a to jim stačilo. Jenže přirozený řád věcí narušil král zmámený domýšlivostí – nařídil kameníkům, ať řeku překlenou, aby se jeho říše mohla rozpínat dál. Z lesa se vynořili nejšikovnější muži s koňmi a povozy a nářadím a dali se do práce.

Užaslí vesničané je sledovali a děkovali Abrahamovu, Izákovu a Jákovovu Bohu za výtvar, který jim rostl před očima. Když byl most

hotový, vesničané vyslali několik mužů zjistit, co se nachází na druhé straně. Tři muži přešli po dláždění, prošli řadou stromů, která dřív označovala konec světa, ale objevili jen jinou vesnici.

Po čase ty dvě vesnice – jedna byla převážně židovská, druhá měla z židů převážně strach – spojilo tržiště, zcela zásadní pro přežití obou. Tržiště se přesouvalo z jedné strany mostu na druhou podle toho, kdo měl zrovna větší moc – královský rod, drobná statkářská šlechta nebo obecní rada –, aby vesnice platily co nejnižší měsíční desátek, když výběřčí přijeli pro to, co správně nebylo jejich. A tak se stávalo, že vesničané zdrženlivě vítali kupce z druhé strany mostu a jindy zas kupci neochotně vítali vesničany, a veškeré sváry byly zapomenuty, byť jen na jedno dopoledne.

„Bohu se totiž naší vsi zželelo,“ prohlásil Mottel D., který se později udusí jedovatým plynem, do zad se mu zaryjí polámané nehty těch, kteří se ho budou snažit přelézt, ale zatím byl venkovským učitelem. Ukazoval na prověšenou doškovou střechu *štiblu*, kam se chodili modlit muži, když je svolal *šámes*. Děti se hihňaly a kochaly představou, že by si Bůh v nabitém rozvrhu našel čas a obhlédl jejich bezvýznamný domov. Nedožalo by Ho snad, dumal Mottel, že tihle oddaní, prostě odění lidé tráví stejně času Jeho velebením jako snahou uživit své rodiny?

Mottel rád vyprávěl a děti rády poslouchaly. „U mostu dávejte pozor,“ nabádal je, když se hranice přesunula na druhý břeh. „Číhá pod ním *dybuk* a ten vás schlamstne stejně rychle jako buchtu rebeho Šloma.“ Na dybuka pod mostem věřilo hodně vesničanů, svaľovali na něj vinu za mnohá neštěstí, která je postihla. Za špatnou úrodu. Když se nějaké dítě narodilo mrtvé. Když nějaké dítě zmizelo. Ti, kteří o jeho existenci pochybovali, uvěřili, když Lazara V. vezoucího zboží na trh na druhé straně mostu strhl přívalový děšť přes zábradlí do vody a od té doby ho nikdo neviděl. Proto taky vesničané šli každý rok na *tašlich* odhodit své hříchy do vody dál

po proudu, aby dybuk neměl v době zádumčivosti a pokání důvod k radosti.

Na druhé straně mostu to bylo stejné. „Schovávají se, unesou vás a vaši krev dají do chlebového těsta,“ tvrdil Karel T., který bude jednou hlídkovat na strážní věži koncentračního tábora, ale prozatím byl taktéž venkovským učitelem. Dočetl se o případu zavražděné křesťanské dívky: existoval nevyvratitelný důkaz, že její krev byla použita při tom jejich odporném rituálu. Jaká to hanba, že pohanské vrahy obhajoval vážený prezident Tomáš Garrigue Masaryk a pošpinil si tak jméno. Jistě, obchodovat s nimi je v pořádku, však se povětšinou drží zpátky, ale stejně bude lepší děti varovat, aby nechodily k mostu, protože těm lidem se nedá věřit, i kdyby se na trhu chovali sebelíp.

Ženy z židovské vesnice si přišly ke studni poslechnout kojnou Barboru D., tu jednou dostihne smrt, až bude stát u vykopané jámy, zahanbeně shlížet na svá scvrklá prsa a počítat těla dětí, jež odkojila, zatím je ale zásobárnou drbů. Na téhle straně řeky je ve většině domácností vítaná a zná jejich tajemství. „Prý dybuk, ale mě nikdo neobalamutí.“ Barbora nezapomněla na jisté dítě z vesnice, zvláštěního chlapce, který se jednoho dne, jak tvrdili jeho rodiče, nevrátil domů. Navíc jí neuniklo, že jeho rodiče na tašlich pokaždé stáli na samém konci řady až za mostem a vysypávali do vody obsah kapes, v nichž na rozdíl od většiny ostatních neměli jen drobký, ale i kusy chleba, a jestli Barboru nešálil zrak, tak dokonce i maso a sladkosti.

„Tak jaké hrůzy náš lid napáchal tenhle týden,“ poznamenal rabínův syn Jakub R., který jednou pokojně zemře pár hodin poté, co se osvěží z navlhčeného vatového tamponku, ale teď dělá vylomeniny. Otevře noviny, ukáže článek svému bratru Hermannovi, jehož další osud není znám, a poklepe na rozmazanou čerň. Chlapci na téhle straně mostu obvykle nečetli noviny, které vzadu na vozíku přivážel Mikuláš K. Měli v *chederu* studovat *Tóru* nebo se učit řemeslu,

a ne se zabývat nepodstatnými hloupostmi. Jak říkával kovář, rebe Šimon T., který zahyne v zadní části dobytčáku, potřísněný krví a lejny: „Kůň se sám neokuje.“ Mladý Jakub byl ovšem jiný. Jednou za čtrnáct dní, když trhem projížděl podomní obchodník, si za těch pár drobných, které měl od mámy na chleba a sýr k obědu, potají koupil noviny z města, jelikož usoudil, že prázdné břicho sice kručí, ale prázdná hlava přímo křičí. Pak došel pro bratra a dva kamarády a na nízkém břehu u mostu jim noviny přečetl. „Jejich dybuk se jmenuje vzdělání,“ říkával.

Z cizích lidí, kteří pravidelně projížděli vesnicí, byl Mikuláš K. nejznámější a nejméně oblíbený. Jednoho dne ho pověsí za velezradu, i když nebude tak úplně jasné, vůči komu se jí dopustil; k vesnici se pokaždé blížil od severozápadu, kráčel vedle svého nebohého osla, který vlekl přetížený vozík s jedním nebo druhým polámaným kolem. Prvnímu vesničanovi, na něhož natrefil, si řekl o pití, jako by šel až z B. nebo jiného velkého města. Ve vesnici se proslýchalo, že je bohatý, že si na vozík nakládá harampádí z povozů, které vyhazují náklad do lesa. Za příplatek prodával vybrané zboží, například knihy, často s chybějícími stránkami nebo s názvy, jež neodpovídaly těm na obálce. Věděl, co zákazníci potřebují, a každému přivezl jen to, co od něj určitě koupí. Chudák osel se na odchodu nadřel ještě víc, protože mince jsou těžší než papír a plech, zvláště když jich podomní obchodník chtěl za každý bezcenný krám tolik.

Mikuláš K. tyhle židy očividně nesnášel. Jen s nimi dohandloval a už se hnal po mostě pryč. Ale Jakuba R. měl rád; chlapec na něj čekával na druhé straně v místech, kam nedohlédly slídivé oči vesničanů. Rád mu vozil čerstvé noviny, v nichž byli židé pokaždé líčeni ve špatném světle, a prodával mu je s velkou přírůzkou. A nejvíc se mu líbilo, že Jakub byl pokaždé vděčný a nikdy se nezeptal, proč je na titulní straně uvedená jiná částka, než jakou po něm Mikuláš chtěl.

Jakubovi došlo, že takové noviny určitě čte jen městska lůza. Ale udělal si díky nim obrázek o tom, jak si on ve světě stojí. Taky se dověděl, že má přátele, vysoko postavené přátele, například Masaryka, který ohrozil svoji kariéru a pomohl Jakobovu lidu.

„S tím Jakobem jsou jen potíže,“ poznamenala šeptem stará Chava Z., která se nedožila toho, co mělo přijít, a zemřela ve velkých souchotinových bolestech.

„Aby taky ne,“ přisadila si Marta B. „Když se bratříčkuje s dybukem.“ Křivě se usmála a stejný úsměv nasadila i pár let nato, když se tísnila na korbě nákladáku a cítila, jak se vzduch vytrácí v symfonii křupajícího šterku a zoufalých vzlyků.

„Když si pomyslím, co chudák náš rabín...“ Starou Chavu Z. přerušil záchvat vlhkého kašle, pak zamyšleně pokývala hlavou. „V chederu se učí jeho syn, jednou nastoupí na rabínovo místo... Co pak bude s našimi dětmi?“

Stará Chava Z. měla pravdu. Očekávala pohromu; ta ovšem vypadala úplně jinak, než Chava předpokládala. Když děti hynuly v krupobití kulek nebo v plynových komorách nebo byly zaživa házené do pecí, Jakub u toho nebyl. Protože on si ten večer, kdy měl na jeho závěrečné rabínské zkoušky přijet svatý soudce z *bejt dinu*, sbalil brašnu a prchl z vesnice po jediné cestě směrem, odkud tak často přicházel Mikuláš K.

A tak se stalo, že Jakub opustil neustále se měnící hranici, řeku, most, dybuka, rodinu a přibližně stovku odsouzených duší, jejichž životní cesty se sice rozcházely, ale konec měly všechny stejně temný.

Část první

TOHLE JE KNIHA VZPOMÍNEK, některé jsou moje vlastní, některé jsem si přivlastnil a některé jsou nejspíš smyšlené.

Začíná upozorněním: skoro všichni, na kom vám v ní bude záležet, jsou mrtví.

Někteří zmizeli v komínech v oblacích kouře, který – jak se bude později říkat – děsil ptáky. Některé bezmyslenkovitě, přímo bezstarostně zastřelili. Někteří umřeli hlady. Někteří umrzli. Někteří podlehli nemocem. Někteří se vrhli na elektrický plot v zoufalé touze po rychlém konci. Někteří padli na bojišti a do posledního dechu věřili ve svatou věc. Některým se podařilo přežít, prchnout do daleké země, vybudovat nový život, ale za úsvitu je pronásledovaly přízraky, až je nakonec dostihla smrt a zbavila je utrpení.

O tom, kdy a kde většina těch lidí zahynula, vypovídá už jen pár skrovných zdrojů. Jízdní řády vlaků. Lodní seznamy cestujících. Názvy míst, kde někteří z nich určitě zahynuli. Osvětim. Treblinka. Dachau. Data ovšem neexistují. Ani hroby.

O osudech lidí z téhle knihy toho popravdě řečeno nevím moc ani já, vím jen to, že:

Zatímco jsem doma tvrdě spal, můj dědeček Dr. Jan Randa zemřel v časných hodinách dne 12. prosince 1996 v nemocnici Cabrini ve svém adoptivním městě Melbourne. Babičku přežil o necelých osm týdnů.

Tohle je jejich příběh.

Dědeček se narodil roku 1911 v jedné vesnici na úpatí Karpat. V židovské matrice je uvedený jako Jaakov, syn rabína Aharona Randy a Gusty Randové; je to první z mnoha jmen, pod nimiž bude později znám. Jako malý studoval rituály židovské víry. Nechal si narůst *pejzy*, nosil *cicit*, často se schovával pod vlajčími záhyby otcova *talitu* a poslouchal stoupavý refrén modliteb a nářků linoucí se z jeho úst. V devatenácti opustil rodinu, utekl z venkova do Prahy. Tam

se okamžitě nechal přejmenovat na Jakuba a krátce poté byl přijat na Karlovu univerzitu na Starém Městě, kde získal titul doktor práv. Na venkovského chlapce to byl pozoruhodný výkon. Dva týdny po promoci obsadili zemi Němci a zakázali Židům vykonávat právnickou profesi. Jakubova kariéra skončila dřív, než začala. A tak byl nucen vydat se na dráhu, která mu jednou měla zachránit život: učil židovské děti. Učil je v Praze. Učil je v Terezíně. A učil je v Osvětimi. Tak přežil. A pokračoval v tom, když válka skončila a on přijel do Austrálie. Byl učitel a přeživší šoa.

Tohle, nebo něco v tom smyslu, jsme věděli celou tu dobu, co byl mezi námi. Takovou verzi jeho života jsme si vytvořili, a když umřel, vštípili jsme si ji do paměti.

Pochybovat se nesluší. A právě to je ten problém s přežitím šoa: nelze ho zpochybňovat. Nelze ho vystavit otázkám. Proto jsme se neptali, jak je možné, že mladíka bez jakéhokoliv sekulárního vzdělání, znalosti latiny a běžných předpokladů přijali na nejprestižnější vysokou školu v Praze. Nepátrali jsme po podrobnostech z doby, kterou strávil v koncentracích. Nezpochybňovali jsme, že ve stínu krematorií mohla existovat škola pro děti. A hlavně jsme se neodvažovali domýšlet,